

**ANDIJON VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI
“MAKTABGACHA, BOSHLANG‘ICH VA MAXSUS TA‘LIM
METODIKALARI” KAFEDRASI**

**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA BADIY VA ILMIY-OMMABOP MATNLAR
UCHUN TOPSHIRIQLAR TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI
USLUBIY KO‘RSATMA**

Tuzuvchi: Xusanova Madina Askarovna
Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi katta o‘qituvchisi

ANDIJON – 2025

ANNOTATSIYA

Mazkur uslubiy ko'rsatma boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari, malaka oshirish kursi tinglovchilari va metodistlar uchun mo'ljallangan. Unda badiiy hamda ilmiy-ommabop matnlarning o'ziga xos xususiyatlari, o'qib tushunish jarayonini rivojlantirish yo'llari, turli murakkablikdagi topshiriqlarni loyihalash algoritmi, PIRLS 2026 baholash doirasi bilan metodik uyg'unlik, shuningdek, joriy va yakuniy baholash mezonlari yoritilgan.

Ko'rsatmada 1–4-sinf yosh xususiyatlari va inklyuziv ta'lim tamoyillari hisobga olinadi. Har bir vazifa uchun o'quv maqsadi, kutilayotgan javob, dalil keltirish talabi va baholash tartibi oldindan aniqlanishi zarurligi asoslanadi. Ilovalarda dars jarayoniga moslashtirish mumkin bo'lgan mualliflik matnlari, topshiriqlar, javob kalitlari, rubrikalar va monitoring varaqalari berilgan.

Tayanch tushunchalar: o'qish savodxonligi, badiiy matn, ilmiy-ommabop matn, dalilga asoslangan javob, inferensiya, matn tuzilmasi, savol spetsifikatsiyasi, rubrika, differensial yondashuv, PIRLS.

FOYDALANISH BO'YICHA QISQA YO'RIQNOMA

Materialdan foydalanishda avval ta'limiy maqsad va o'quvchining tayyorgarlik darajasi aniqlanadi, so'ng matn tanlanadi va unga mos topshiriqlar tuziladi. Keltirilgan topshiriqlar diagnostika, mashq, mustaqil ish yoki yakuniy baholash uchun qayta taqsimlanishi mumkin. Namuna savollari majburiy ro'yxat emas, balki loyihalash modeli hisoblanadi.

Matnlar bilan ishlash jarayonida birgina to'g'ri javobni topish emas, balki o'quvchining shu javobga qanday kelgani, qaysi jumлага tayangani, qaysi ma'lumotni umumlashtirgani va nega muayyan xulosani chiqargani ham kuzatiladi.

MUNDARIJA

KIRISH

I BOB. MATNGA ASOSLANGAN TOPSHIRIQLARNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

1.1. O‘qish savodxonligi va tushunish jarayoni

1.2. Badiiy hamda ilmiy-ommabop matnlarning metodik xususiyatlari

1.3. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh va individual xususiyatlari

II BOB. TOPSHIRIQLARNI LOYIHALASH TEXNOLOGIYASI

2.1. Maqsaddan baholashgacha bo‘lgan to‘qqiz bosqichli algoritmi

2.2. PIRLS 2026 doirasidagi to‘rtta tushunish jarayoni

2.3. Savol, javob kaliti, dalil va baholash mezonini ishlab chiqish

III BOB. BADIY MATNLAR BO‘YICHA AMALIY METODIKA

IV BOB. ILMIY-OMMABOP MATNLAR BO‘YICHA AMALIY METODIKA

V BOB. BAHOLASH, DIFFERENSIATSIYA VA RAQAMLI YONDASHUV

VI BOB. NAMUNAVIY DARS ISHLANMALARI VA METODIK TRENING

VII BOB. DIAGNOSTIKA VA METODIK MONITORING

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

ILOVALAR: olti mualliflik matni, topshiriqlar va javob kalitlari

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA ELEKTRON MANBALAR

KIRISH

Boshlang'ich ta'limda matn bilan ishlash o'quvchining nafaqat ravon o'qishi, balki mazmunni idrok etishi, zarur axborotni ajratishi, voqea va hodisalar o'rtasidagi munosabatni aniqlashi, fikrini dalil bilan asoslay olishi bilan belgilanadi. Badiiy matn bolaning his-tuyg'usi, tasavvuri, axloqiy mulohazasi va ifodali nutqini rivojlantirsa, ilmiy-ommabop matn tushuncha, qonuniyat, sabab–oqibat hamda tekshiriladigan faktlar bilan ishlashga o'rgatadi. Ikkala yo'nalish bir-birini to'ldirib, o'quvchida hayotiy savodxonlikning mustahkam poydevorini shakllantiradi.

Amaliyotda matn o'qilgandan keyin “Matn nima haqida?”, “Asosiy qahramon kim?”, “Nimani bilib olding?” singari umumiy savollargagina murojaat qilinishi uchraydi. Bunday savollar o'z o'rnida foydali bo'lsa-da, ular bilan cheklanilganda matn ichidan dalil topish, yashirin ma'noni anglash, ma'lumotlarni solishtirish, matnning ishonchliligini baholash kabi murakkab ko'nikmalar to'liq ochilmaydi. Shu bois savollar murakkabligini va fikrlash amallarini ongli ravishda rejalashtirish zarur.

O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni [1] va davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqishga doir tartib [2] ta'lim mazmuni hamda natijalariga tizimli yondashish uchun umumiy me'yoriy asos bo'lib xizmat qiladi. PIRLS 2026 baholash doirasi [3] badiiy tajriba olish hamda axborotni egallash va undan foydalanish kabi ikki o'qish maqsadini, shuningdek, matnni tushunishning to'rtta jarayonini ajratadi. Ushbu ko'rsatma xalqaro baholash topshiriqlarini ko'chirib berishga emas, ulardan metodik mezon sifatida foydalanib, kundalik darslarni boyitishga yo'naltirilgan.

Maqsad — boshlang'ich sinf o'qituvchisida badiiy va ilmiy-ommabop matnlarga mos, maqsadli, yoshga muvofiq, dalilga asoslangan va aniq baholanadigan o'quv topshiriqlarini mustaqil ishlab chiqish ko'nikmasini takomillashtirish.

Vazifalar — matn turlarining didaktik imkoniyatlarini qiyoslash; o'quv natijasini aniq fe'l bilan ifodalash; to'rtta tushunish jarayoniga muvofiq savollar yaratish; yopiq va ochiq topshiriqlarni o'rinli uyg'unlashtirish; mustaqil va guruhli ish shakllarini belgilash; o'quvchining dalilli javobini rubrika orqali baholash; o'qishdagi qiyinchiliklarni aniqlab, individual yordam yo'lini belgilash.

Kutilayotgan natija — o'qituvchi tanlangan matn yuzasidan kamida sakkizta sifatli savol tuza oladi, ulardan har birini bilish jarayoni bilan bog'laydi, javob kaliti yoki baholash tavsifini ishlab chiqadi va 40–45 daqiqalik darsning bosqichlariga taqsimlay oladi. O'quvchi esa matndan dalil topish, mazmunni qayta ifodalash, asosli xulosa chiqarish hamda axborotni kundalik vaziyatda qo'llashni mashq qiladi.

I BOB. MATNGA ASOSLANGAN TOPSHIRIQLARNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

1.1. O‘qish savodxonligi va tushunish jarayoni

O‘qish savodxonligi harflarni tovushga aylantirishdan kengroq tushunchadir. U yozma axborotni tushunish, talqin etish, ma’lum vazifani bajarishda qo‘llash va o‘qilgan mazmunga nisbatan munosabat bildirishni qamrab oladi. O‘quvchi matndagi so‘zlarni ravon o‘qishi mumkin, biroq qahramon harakatining sababini izohlashda yoki ikki abzasdagi fikrni birlashtirishda qiynalishi ehtimoldan xoli emas. Shuning uchun tezlik, to‘g‘rilik, ifodalilik hamda tushunish alohida kuzatiladi.

Tushunish jarayonida o‘quvchi avvalgi bilimi bilan yangi ma’lumot o‘rtasida aloqa o‘rnatadi. Masalan, “ari gulga qo‘ndi” jumlasini o‘qilganda u asalari haqida ilgari bilganlarini eslaydi; “changni boshqa gulga olib o‘tadi” degan keyingi fikr esa o‘simliklar hayotidagi xizmatini yangi mazmunda tushunishga yordam beradi. Topshiriq ana shu ikki ma’lumotni bog‘lashni talab qilsa, oddiy eslab qolishdan tahlilga o‘tiladi.

Matnni tushunishni rivojlantirishning foydali strategiyalariga o‘qish maqsadini belgilash, muhim so‘zlarni aniqlash, oldindan taxmin qilish, o‘qish davomida o‘ziga savol berish, tushunarsiz joyga qaytish, qisqacha qayta bayon qilish va umumiy xulosa chiqarish kiradi. Mazkur strategiyalarni o‘qituvchi dastlab ovoz chiqarib fikrlash orqali namoyish etadi, keyin juftlikda va yakka tartibda bajarishga o‘tkazadi. Bunday izchil model o‘qib tushunish bo‘yicha xalqaro uslubiy tavsiyalarda ham ta’kidlanadi [5; 6].

O‘qish darsidagi vazifa “biror narsa qilish” uchun emas, ko‘rinadigan o‘quv natijasiga olib borishi uchun tuziladi. “Matnni yaxshiroq tushunish” umumiy maqsaddir; “matndan qahramon qarorining ikkita sababini topib, bittasini matn jumlasini bilan asoslaydi” esa tekshirish mumkin bo‘lgan natijadir. Har bir topshiriqni yozishda aynan shunday aniqlik zarur.

1.2. Badiiy va ilmiy-ommabop matnlarning metodik xususiyatlari

Badiiy matnning asosiy ta’sir vositalari syujet, qahramon xarakteri, tasvir, dialog, obrazli ifoda va muallif pozitsiyasidir. Bir hikoyada “yaxshilik”, “mas’uliyat”, “do’stlik” kabi g‘oyalar bevosita nasihat tarzida aytilmasligi mumkin; ular qahramonning tanlovi va shu tanlov oqibatidan anglashiladi. Topshiriq qahramonning nima deganiga emas, nima uchun shunday deganiga, boshqa yo‘lni tanlaganida nima o‘zgarishiga qaratilganda o‘quvchi faol fikrlaydi.

Ilmiy-ommabop matnning maqsadi esa hodisa yoki tushunchani sodda, tushunarli va dalillarga tayangan holda izohlashdir. Unda atama, tasnif, ketma-ketlik, qiyoslash, sabab–oqibat, tajriba tavsifi va ma’lumot beruvchi sarlavhalar ko‘proq uchraydi. “Bug‘lanish” haqida o‘qigan bola jarayonning belgilarini topish bilan cheklanmasdan, kir nega quyoshda tezroq qurishini tushuntira olishi kerak.

Badiiy matnda talqinning bir necha asosli varianti bo‘lishi mumkin: masalan, qahramonning sukuti qo‘rquv, xijolat yoki o‘ylanish bilan izohlanadi. Biroq bu har qanday fikr birdek to‘g‘ri degani emas — javob matndagi xatti-harakat va vaziyat bilan asoslanishi lozim. Ilmiy-ommabop matnda esa fakt va mulohazani ajratish, sababni tasdiqlaydigan axborotni topish, ortiqcha yoki noto‘g‘ri umumlashtirishni ko‘rish muhim. Uslubiy jihatdan bu ikki yondashuvning baholash mezonlari farqlanadi.

Ilmiy-ommabop matn ilmiy jurnal maqolasining qisqartirilgan shakli emas. Undagi murakkab atamalar izohlanadi, jumlar qisqa bo‘ladi, tajriba xavfsizligi ta’minlanadi va ma’lumot yosh imkoniyatlariga mos soddalashtiriladi. Matndagi soddalashtirish faktni buzmasligi shart. Agar rasm, sxema yoki jadval ishlatilsa, topshiriq o‘quvchidan nafaqat suratga qarashni, balki ma’lumotlarni birlashtirishni talab qilishi mumkin.

Mezon	Badiiy matn	Ilmiy-ommabop matn
Asosiy maqsad	Badiiy tajriba va insoniy munosabatni anglash	Axborotni bilish va amalda qo‘llash
Markaziy element	Qahramon, voqea, konflikt, tasvir	Tushuncha, fakt, izoh, jarayon
Tipik savol	Nega qahramon fikrini o‘zgartirdi?	Qaysi sharoitda jarayon tezlashadi?
Dalil shakli	Voqea, nutq, tasvirga tayangan izoh	Ta’rif, kuzatuv, sabab–oqibat, jadval
Ko‘p uchraydigan xato	Shaxsiy fikrni matnga bog‘lamaslik	Taxminni tekshirilgan fakt deb qabul qilish

1.3. Yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish

1-sinfda vazifa ko‘pincha qisqa eshtilgan yoki o‘qilgan matn, rasm, bitta voqea va tanish so‘zlar asosida quriladi. O‘quvchi “kim?”, “qayerda?”, “avval nima bo‘ldi?” kabi aniq savollarga javob bera oladi, rasm orqali mazmunni qayta tiklaydi. Bu

bosqichda uzun yozma javobni talab qilish o‘qib tushunish darajasini emas, yozish tezligini o‘lchab qo‘yishi mumkin.

2-sinfda voqealar ketma-ketligini joylashtirish, ikki qahramonni solishtirish, sababni tushuntirish va kichik jadvaldan foydalanish bosqichma-bosqich o‘rgatiladi. Savol bitta murakkab talabdan iborat bo‘lishi, javobga mo‘ljallangan joy esa oldindan belgilanishi lozim. 3-sinfda kichik bo‘limli matnlar, yashirin sabab, asosiy fikr, so‘z ma’nosini kontekstda aniqlash va turli javoblarni dalil bilan qiyoslash muhimlashadi.

4-sinfda o‘quvchi ko‘p abzasli matndan axborotni birlashtiradi, muallifning maqsadini ko‘rsatadi, bir-biriga yaqin ikki xabarni solishtiradi, jadval va matnni birgalikda talqin qiladi, fikrining cheklovini anglaydi. Bunda ham sinf raqami emas, bolaning real o‘qish imkoniyati hal qiluvchi mezondir: bir sinfning o‘zida ayrim bolalar o‘qishda qiynalsa, boshqalari qiyinroq mulohazani bajara oladi.

Differensial yondashuv matnni barcha uchun haddan tashqari soddalashtirish degani emas. Bir matn uchun tayanch so‘zlar kartochkasi, abzaslarga ajratilgan nusxa, qo‘shimcha vaqt, juftlik yordami va kengaytirilgan savol kabi turlicha yordam darajalari ishlab chiqiladi. Bunda o‘quv maqsadi saqlanadi; yordam faqat maqsadga erishish yo‘lini moslashtiradi.

II BOB. TOPSHIRIQLARNI LOYIHALASH TEXNOLOGIYASI

2.1. Maqsaddan baholashgacha bo‘lgan to‘qqiz bosqichli algoritim

Topshiriq yaratish o‘qilgan matnga tasodifiy savollar yozishdan boshlanmaydi. Dastlab qaysi ko‘nikma shakllantirilishi va qaysi dalil orqali uning namoyon bo‘lishi aniqlanadi. Quyidagi algoritim dars ishlanmasi, mustaqil ish, diagnostik varaq yoki metodik tavsiya yaratishda takror qo‘llanadi.

1-bosqich. Natijani belgilash. Bir darsda 2–3 ta real o‘quv natijasini tanlang. Masalan: “matndan ikki faktni topadi”, “qahramon harakatining sababini matnga tayangan holda tushuntiradi”, “rasm va matn o‘rtasidagi bog‘liqlikni izohlaydi”. “Biladi” va “tushunadi” so‘zlari o‘rniga kuzatiladigan harakat fe‘lini qo‘llang.

2-bosqich. Matnni saralash. Mavzuning dasturga mosligi, so‘z boyligi, mantiqiy yaxlitligi, mazmunning haqqoniyliги, tarbiyaviy xolisligi, hajmi va o‘quvchi tajribasi bilan aloqasini tekshiring. Matnning o‘qituvchi tomonidan o‘qib berilishi mumkinligini ham rejalashtiring.

3-bosqich. Tuzilmani tahlil qilish. Badiiy matnda qahramon, vaqt, makon, muammo, burilish va yakunni belgilang; ilmiy-ommabop matnda sarlavha, asosiy

tushuncha, ta'rif, sabab, misol va natijani ajrating. Savollarni aynan shu mantiqiy tayanchlarga bog'lang.

4-bosqich. Kognitiv darajani belgilash. Har bir savolni aniq ma'lumotni topish, sodda xulosa chiqarish, talqin va integratsiya, baholash kabi jarayonlardan biri bilan moslang. Bir darsni faqat oson yoki faqat murakkab savollar bilan to'ldirmang.

5-bosqich. Savol shaklini tanlash. Muqobil javob, moslashtirish, ketma-ketlik, qisqa javob, jadval, dalilni belgilash, ochiq izoh kabi shakllardan maqsadga muvofiq foydalaning. Bir xil shaklni ketma-ket qo'llash barcha fikrlash jarayonini ochib bermaydi.

6-bosqich. Ko'rsatmani soddalashtirish. Topshiriq matnini bitta asosiy amal atrofida yozing. Keraksiz qo'shimcha jummalarni olib tashlang; "nima uchun" savoliga dalil keltirish talabi bo'lsa, uni alohida ta'kidlang.

7-bosqich. Javob va dalilni oldindan yozish. O'quvchi keltirishi mumkin bo'lgan to'g'ri, qisman to'g'ri va noo'rin javoblarni oldindan ko'rib chiqing. Badiiy matnda mantiqan asosli alternativ javoblarni ham qabul qilish shartini belgilang.

8-bosqich. Mezon va ballni ishlab chiqish. Qaysi javobga 0, 1 yoki 2 ball berilishi yozma tarzda ifodalansin. Uzun javobni emas, fikrning to'g'riligi, dalilning mosligi va tushuntirish sifatini baholang.

9-bosqich. Sinov va tahrir. Topshiriqni hamkasb bilan tekshirib ko'ring: noto'g'ri variant tasodifan ham to'g'ri bo'lib qolmayaptimi? Matnni o'qimasdan savolni yechish mumkinmi? Vaqt yetadimi? Sinov natijasiga ko'ra so'z yoki mezonni aniqlashtiring.

Algoritmning amaliy mahsuloti — matn pasporti, topshiriqlar spetsifikatsiyasi, savol varaqasi, javob kaliti va baholash mezonidan iborat kichik metodik to'plam. Shu besh unsurdan biri yetishmasa, ayniqsa, ochiq javoblar tekshirilayotganda o'qituvchilarning bahosi turlicha bo'lishi mumkin. Metodik birlashma mashg'ulotlarida dastlab shu to'plamni tuzib, keyin birgalikda tahlil qilish tavsiya etiladi.

2.2. PIRLS 2026 doirasidagi to'rtta tushunish jarayoni

PIRLS 2026 doirasi o'qishning badiiy tajriba olish va axborotni egallash kabi ikki maqsadini farqlaydi. Har bir yo'nalishda to'rtta tushunish jarayoni baholanadi: matnda oshkora aytilgan ma'lumotni topish; sodda xulosalar chiqarish; g'oya va axborotni talqin etib birlashtirish; matn mazmuni va tuzilishini baholash [3; 4]. Bu jarayonlar boshlang'ich sinf darsida "savol turlari" emas, o'quvchi bajaradigan aqliy harakatlar sifatida ko'rilishi kerak.

Birinchi jarayon uchun javob odatda matnning aniq jumlasida bor. “Qahramon qaysi kuni bog‘ga bordi?” yoki “Jadvalda eng katta son qaysi?” bunga misoldir. Ikkinchi jarayon matndagi bir necha ishoraga tayanib oddiy, lekin bevosita aytilmagan xulosa chiqarishni talab qiladi. Masalan, “U nima uchun shoshildi?” savoliga javob ikki ketma-ket voqeadan kelib chiqishi mumkin.

Uchinchi jarayonda matnning turli bo‘limlari birlashtiriladi: asosiy g‘oya aniqlanadi, qahramonlar solishtiriladi, sabab va natija zanjiri yig‘iladi yoki matndagi qoida real misolga tatbiq qilinadi. To‘rtinchi jarayonda o‘quvchi matnning shakli va mazmuniga tanqidiy qaraydi: sarlavha mosligini baholaydi, bayonning to‘liqligini tekshiradi, muallif so‘z tanlashining ta’sirini izohlaydi yoki axborot yetarli emasligini ko‘rsatadi.

Bu jarayonlar qat’iy zinapoya emas. Ayrim qisqa matndagi baholash savoli yengil, murakkab tuzilgan jadvaldan aniq axborot topish esa qiyin bo‘lishi mumkin. Qiyinlik darajasini savolning nomi emas, javobga olib keluvchi mantiqiy qadamlar, til murakkabligi va o‘quvchi tayyorgarligi belgilaydi.

Jarayon	Badiiy matndan namuna	Ilmiy-ommabop matndan namuna
1. Topish	Qahramon nima yo‘qotdi?	Suv qaysi holatda muzlaydi?
2. Xulosa	Nega do‘sti yordam bermadi?	Nima uchun nam tuproq sekin quridi?
3. Talqin	Voqealar qahramonni qanday o‘zgartirdi?	Ikki sharoitdagi natijani solishtiring.
4. Baholash	Sarlavha g‘oyani ifodalaydimi? Dalil keltiring.	Xulosa chiqarish uchun qaysi dalil yetishmaydi?

2.3. Savol spetsifikatsiyasi, javob kaliti va dalil

Savol spetsifikatsiyasi bir qatordan iborat bo‘lsa ham, uning o‘lchanadigan xususiyatlari ko‘rinib turishi kerak: qaysi maqsad, qaysi abzas yoki jadval, qaysi tushunish jarayoni, javob shakli, ball va kutilyotgan dalil. Masalan, “3-sinf; ilmiy-ommabop matn; 2–3-abzas; sabab–oqibat; qisqa yozma javob; 2 ball”. Bu yozuv o‘qituvchining o‘zi uchun ham sifat nazorati vazifasini bajaradi.

Ko‘p tanlovli topshiriqda to‘g‘ri javob matndan kelib chiqishi, qolgan variantlar esa haqiqatga yaqin, biroq matnga zid yoki yetarlicha asoslanmagan bo‘lishi lozim. Noto‘g‘ri variantlar kulgili yoki mutlaqo mavzudan tashqari bo‘lsa, o‘quvchi mazmunni o‘qimasdan javobni topishi mumkin. Variantlarning uzunligi va grammatik shakli ham bir-biriga yaqin bo‘lishi kerak.

Ochiq savolga javob kaliti faqat bitta tayyor gap ko‘rinishida yozilmaydi. “Mazmuniy tayanchlar” ko‘rsatiladi: masalan, “bola ko‘chatni sug‘ordi; sababi, tuproq qurigan edi; matndagi ikkinchi abzas dalil bo‘la oladi”. O‘quvchining o‘z iborasi bilan yozilgan, shu tayanchlarga mos javobi to‘liq ballga loyiq. Imlodagi kichik xatolar o‘qib tushunishni baholashda mazmunga ta’sir etmasa, alohida jazolanmaydi; til me’yorlarini baholash boshqa maqsad bilan belgilanadi.

Har bir savol uchun vaqtni ham hisoblang. Bitta yopiq savol taxminan 30–60 soniyada, ikki jumalak dalilli javob esa bir necha daqiqada bajarilishi mumkin; aniq vaqt bolaning yoshi va tayyorgarligiga bog‘liq. Darsning 10–12 daqiqalik mustaqil bosqichiga 15 ta murakkab savol joylashtirish metodik jihatdan asoslanmaydi.

1-jadval. Topshiriq namunasi

Maydon	To‘ldirish namunasi
Matn turi va sinf	Badiiy hikoya; 3-sinf
O‘quv natijasi	Qahramon harakatining sababini izohlaydi
PIRLS jarayoni	Sodda xulosa chiqarish
Topshiriq	Nega Malika ko‘chat yoniga qaytib keldi?
Javob tayanchi	Tuproq quruq edi, ko‘chat suvga muhtoj; vaziyat 2-abzasda ochilgan
Baholash	2 ball — sabab va dalil; 1 ball — faqat sabab; 0 ball — mavzudan chet

III BOB. BADIY MATNLAR BO‘YICHA AMALIY METODIKA

3.1. Syujet va qahramon xarakterini ochuvchi topshiriqlar

Badiiy hikoyani o‘qishga tayyorlashda o‘qituvchi avval sarlavha va bir-ikki asosiy so‘z asosida taxmin uyg‘otadi. Taxminning maqsadi voqeani oldindan “topish” emas, o‘qish davomida o‘z farazini tekshirishga odatlantirishdir. O‘quvchi “men shunday o‘ylagandim, ammo uchinchi abzasda boshqa ma’lumot uchradi” deya olsa, matn bilan faol muloqot boshlanadi.

Syujet xaritasi “boshlanish — muammo — harakat — natija” ko‘rinishida tuziladi. Kichik sinflarda rasmlar ketma-ketligi yordam beradi; 3–4-sinflarda voqealarni “qaysi sabab qanday natijani keltirdi?” ketma-ketligida qayta tuzish foydali. Topshiriq namunasi: “Hikoyadagi ikkita muhim qarorni toping. Har biri keyingi voqeaga qanday ta’sir qilganini tushuntiring”.

Qahramonni baholashda “yaxshi” yoki “yomon” singari bir so‘zlik javob yetarli emas. Unga “Qahramon qanday ish qildi? Bu ish qaysi fazilatni ko‘rsatadi? Matndan

dalil ayting” kabi uch tayanchli ko‘rsatma beriladi. Bunda bolaning shaxsini emas, matndagi xatti-harakatni muhokama qilish tavsiya etiladi; voqealar turli madaniy yoki oilaviy tajribaga ega bolalarda turlicha assotsiatsiya uyg‘otishi mumkin.

Dialogli matnda so‘zlovchining niyatini aniqlash alohida ahamiyatga ega. “Rahmat, sen bo‘lmaganingda ulgurolmasdim”, degan gap xursandchilik bilan aytilganmi yoki tanbeh ma’nosidami? Javob kontekstga bog‘liq. O‘quvchi dialog oldi va keyingi gaplarni o‘qib, intonatsiya uchun dalil tanlaydi. Shu tariqa ifodali o‘qish va matnni talqin etish birlashtiriladi.

3.2. Asosiy g‘oya, obrazli til va muallif munosabati

Asosiy g‘oya voqealar mazmunining bir jumalak takrori emas. “Bola do‘stiga daftar berdi” — voqea; “samimiy yordam ko‘pincha kichik amaldan boshlanadi” — shu voqeaga mos mumkin bo‘lgan g‘oya. O‘quvchilarga mavzu, voqea va g‘oyani farqlashni oddiy juftliklar orqali o‘rgatish foydali. Mazmuniy jihatdan bir necha asosli g‘oya bo‘lishi mumkin, lekin har biri matndagi xatti-harakatlar bilan tushuntirilishi kerak.

Obrazli ifodalar bilan ishlashda so‘zning to‘g‘ri va ko‘chma ma’nosi solishtiriladi. “Quyosh tabassum qildi” kabi ifoda tabiat hodisasini insoniy holatga yaqinlashtiradi; uni faqat “quyosh chiqdi” bilan almashtirish matn ta’sirini kamaytirishi mumkin. O‘qituvchi “Muallif nega aynan shu so‘zni tanlagan?” deb so‘rasa, o‘quvchi tasviriyl tilning vazifasini anglay boshlaydi.

Badiiy matnda baholash savollari bahs uyg‘otishi mumkin. Misol: “Hikoyaning oxirini o‘zgartirish kerakmi?” Bunda baholash mezonl “ha/yo‘q” javobi emas; taklifning ichki mantiqi, qahramon xarakteriga mosligi va matnga tayangan izohdir. O‘qituvchi turli xulosalarni hurmat bilan eshitib, dalilsiz fikrga aniqlashtiruvchi savol beradi.

4K yondashuvi kontekstida tanqidiyl fikrlash dalil tanlashda, kreativlik alternativ yakun yaratishda, kommunikatsiya juftlikda fikrni tushuntirishda, kollaboratsiya guruhli syujet xaritasini tuzishda namoyon bo‘ladi. Biroq har bir darsda to‘rtta yo‘nalish ham teng darajada baholanishi shart emas; asosiy o‘quv natija ustuvor bo‘lib qoladi.

3.3. Badiiy matnga topshiriql yaratishda keng tarqalgan xatolar

- Savolga matnning o‘zi kerak bo‘lmasligi. Masalan, “Do‘stlik yaxshi fazilatmi?” umumiy suhbat savoli; “Qahramon do‘stligini qaysi ikki harakati bilan ko‘rsatdi?” matnga bog‘langan savoldir.

- Javobni savolning o'zida aytib qo'yish. "Bola ko'chatni suvsiz qolganligi uchun sug'ordimi?" o'rniga "Nega bola ko'chatga suv quydi?" deyiladi.
- Har savolda bir nechta mustaqil talabni birlashtirish. Yosh o'quvchi savolning qaysi qismiga javob berishini anglamay qoladi. Murakkab topshiriqlar a), b) qadamlariga ajratiladi.
- "O'z fikringni ayt" topshirig'ida asoslash mezonini ko'rsatmaslik. "Fikringni matndan bir voqea bilan izohla" qo'shimchasi javobni tekshiriladigan qiladi.
- Har bir personaj uchun faqat sifat sanashni so'rash. Ta'rifni dalil bilan juftlashtirish qahramon tahlilining asosiy shartidir.
- Tarbiyaviy xulosani oldindan yagona "to'g'ri" talqin sifatida belgilash. Matndan asosli xulosa chiqarishga o'quvchining o'zini olib kelish ma'qul.

IV BOB. ILMIY-OMMABOP MATNLAR BO'YICHA AMALIY METODIKA

4.1. Axborotni saralash va matn tuzilishini aniqlash

Ilmiy-ommabop matnni o'qishdan oldin "Bu matndan qaysi savolga javob izlaymiz?" degan maqsad qo'yiladi. Masalan, "Bargning rangi nima uchun o'zgaradi?" savoli ostida o'quvchi sarlavha, kalit so'z, rasm va izohlarni maqsadli o'rganadi. O'qish tugagach, boshlang'ich taxmin bilan matndagi dalil solishtiriladi.

Axborotli matnlar turlicha tuziladi: ta'rif–misol, muammo–yechim, sabab–natija, qiyoslash, ketma-ket jarayon. O'qituvchi bu tuzilmani ochib bera olsa, o'quvchi qaysi ma'lumotni qayerdan qidirishni o'rganadi. "Avval", "keyin", "shu sababli", "ammo", "farqli ravishda" kabi bog'lovchi birliklar mantiqiy aloqani ochadigan belgilar sifatida tahlil qilinadi.

Masalan, tuproq haqidagi matnda "yomg'ir chuvalchaglari tuproqni yumshatadi" degan fakt va "demak, tuproqda barcha hasharotlar zararli" degan xulosa mutlaqo bir xil emas. O'quvchi matnda aytilmagan umumlashtirishni aniqlashi va uni rad etuvchi dalil keltirishi zarur. Bunday mashq "matndan tashqaridagi tasdiq" va "matn qo'llab-quvvatlaydigan xulosa"ni farqlashga xizmat qiladi.

Ilmiy atamalarni yod olishning o'zi ilmiy-ommabop matnni anglashni ko'rsatmaydi. "Bug'lanish" so'zining ta'rifini takrorlashdan keyin o'quvchiga "Shamolli kunda ho'l kiyim nega tezroq qurishi mumkin?" kabi qo'llash vazifasi beriladi. Ta'rif — sabab — hayotiy misol zanjiri tushunchaning amaliy mazmunini ochadi.

4.2. Jadval, rasm, sxema va tajriba bilan integratsiya

Ko'p shaklli axborotni o'qishda matn va jadvaldagi ma'lumotlarni alohida emas, birgalikda anglash talab etiladi. "Jadvalda nima bor?" umumiy savoli o'rniga "Matn namlikning ta'sirini qanday tushuntiradi, jadvalda bu ta'sir qaysi ko'rsatkich bilan tasdiqlangan?" kabi savol ikki manbani bog'laydi. Jadval qatorlari yoki shartli belgilarini o'qishga o'rgatish ham o'qish savodxonligining bir qismidir.

Tajriba tavsifi bilan ishlaganda natija tasdiqlanganmi yoki faqat faraz sifatida aytilganmi, shu narsa farqlanadi. O'qituvchi "Bir stakandagi suvni quyoshga, ikkinchisini soyaga qo'ysak nima bo'ladi?" kabi kuzatuv savolini berishi mumkin, ammo eksperiment natijasini oldindan sodir bo'lgan fakt sifatida yozmasligi kerak. Bolalar uchun tajribalar faqat xavfsiz, nazorat ostida va tegishli sharoitda bajariladi.

Rasm axborotning ayni mazmunini takrorlab qo'yish uchun emas, matnni boyitish uchun tanlanadi. Quyosh, bulut va yomg'ir yo'nalishini ko'rsatadigan sxemada strelkalar nimani anglatishi haqida savol tuziladi. Bu orqali rasmga qarab taxmin qilish bilan matn va diagramma dalillariga tayangan izohning farqi ochiladi.

Bir nechta axborot manbasini qo'llashda manbaning ishonchliligi ham muhim. Bola uchun "Kim yozgan?", "Qachon yozilgan?", "Boshqa ishonchli ma'lumot bilan mos keladimi?", "Matnda kuzatuv va taxmin ajratilganmi?" kabi sodda tekshiruv savollarini joriy etish mumkin. Internetdagi barcha ma'lumotni teng ishonchli deb qabul qilmaslik o'quvchining zamonaviy matn savodxonligini mustahkamlaydi.

4.3. Fakt, fikr, taxmin va dalil

Fakt — tekshirish mumkin bo'lgan ma'lumot; fikr — shaxsiy munosabat yoki baho; taxmin — yetarli dalil bilan hozircha isbotlanmagan ehtimoliy mulohaza. 3–4-sinflarda "Daraxtlar kislorod ajratadi" kabi umumiy faktni "Bu bog' eng chiroyli bog'" kabi shaxsiy bahodan farqlash mashq qilinadi. Shu bilan birga ilmiy tushuntirishlar ba'zan sharoitga bog'liqligi, bitta kuzatuvdan umumiy qonuniyatni chiqarib bo'lmasligi eslatiladi.

"Dalil toping" ko'rsatmasi ham aniq bo'lishi kerak: "Matndan aynan shu fikrni qo'llab-quvvatlaydigan jumlani belgilang"; "Jadvalning qaysi qatori xulosangizga asos bo'ldi?"; "Ikkita ma'lumotni birlashtirib tushuntiring". Vazifani bajarishda birinchi bosqichda gapni chizish, keyin qisqa javob yozish, so'ng dalilni mustaqil keltirish tarzida murakkablik oshiriladi.

"Matnni tekshir" faoliyati bolaga xato ovlash uchun emas, axborotga mas'uliyat bilan qarash uchun kerak. Sun'iy intellekt yoki boshqa vosita yaratgan axborot ham manba, sana, fakt va mantiq jihatidan tekshiriladi. O'quvchining shaxsiy

ma'lumotlarini bunday xizmatlarga kiritmaslik, yoshga mos platformadan o'qituvchi nazoratida foydalanish va avtomatik matnni tekshirmasdan o'quv materiali deb bermaslik xavfsiz pedagogik talablardir.

V BOB. BAHOLASH, DIFFERENSIATSIYA VA RAQAMLI YONDASHUV

5.1. Formativ baholash va analitik rubrika

Formativ baholash o'quvchi qaysi jarayonda qiynalayotganini darsning o'zida aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, ma'lumotni topa olgan, ammo sababni tushuntira olmagan o'quvchiga yana beshta “kim?” savolini berish yordam bermasligi mumkin; unga “chunki”, “shu sababli” so'zlari bilan ikki jumlaning bog'lashni ko'rsatish lozim. Shu bois o'qituvchi faqat umumiy ballni emas, xatolar turini ham qayd etadi.

Javobni baholashda analitik rubrika maqsadga muvofiq. Ikki balli savol uchun 2 ball — to'g'ri xulosa va matnga mos dalil; 1 ball — xulosa to'g'ri, ammo dalil yetarli emas; 0 ball — noto'g'ri yoki matnga bog'lanmagan javob. Agar savol faqat faktning topishga qaratilgan bo'lsa, ortiqcha yozma izoh talab qilinmaydi va 1 ballik kalit yetarlidir.

O'quvchilarga mezonni topshiriqdan oldin soddalashtirib aytish kerak: “Javobingda ikki narsa bo'lsin: nima uchun shunday deb o'ylashing va matndan bitta dalil”. Bu metod bahoni oldindan “oshkor qilish” emas, o'rganish mezonini tushunarli qilishdir. Dars oxirida o'quvchi “men dalil keltira oldimmi?” deya o'zini tekshirsa, o'z-o'zini baholash ko'nikmasi rivojlanadi.

Ko'rsatkich	0 ball	1 ball	2 ball
Mazmun	Xulosa noto'g'ri	Xulosa qisman to'g'ri	Xulosa aniq va to'g'ri
Dalil	Dalil yo'q yoki zid	Dalil noaniq	Matnga mos aniq dalil
Izohlash	Bog'lanish yo'q	Sabab qisman ochilgan	Sabab–natija izchil izohlangan

Jadvaldagi 0–2 balli uch mezonli rubrika kengaytirilgan javob uchun jami 6 ball beradi. Qisqa dars topshiriqlarida esa vaqt tejilishi uchun “mazmun + dalil” asosidagi 2 balli variant tanlanishi mumkin. Bir darsda ikki xil rubrika ishlatilsa, o'qituvchi ularni oldindan farqlab tushuntiradi.

5.2. Differensial va inklyuziv yondashuv

O'qishda qiyinchilikka duch keladigan bola topshiriqning fikrlash qismida yetarli salohiyatga ega bo'lishi mumkin. Shu sababli ovozli o'qish, katta shrift, keng satr oralig'i, bo'limlarga ajratish, notanish so'zlarga izoh, javobni og'zaki aytish kabi moslashuvlar uning bilimini namoyon etishiga yordam beradi. Maxsus ta'lim ehtiyojlariga doir individual tavsiyalar zarur bo'lsa, tegishli mutaxassislar bilan hamkorlik qilinadi.

Bitta matn bo'yicha A, B, C darajali topshiriqlar tashkil etish mumkin: A — aniq ma'lumotni topish va tayanch iborani belgilash; B — ikki ma'lumotdan xulosa chiqarish; C — matn g'oyasini baholash, qarama-qarshi talqinni izohlash. Biroq bolalarni doimiy “kuchli” va “kuchsiz” guruhlariga qat'iy ajratish maqsadga muvofiq emas. Darajalar o'zgaruvchan bo'lib, har bir bolaning muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlaydi.

Baholashni moslashtirish bilan o'quv maqsadini almashtirish bir xil narsa emas. Agar maqsad matn mazmunini tushunish bo'lsa, o'quvchi javobni og'zaki aytishi mumkin. Agar maqsad o'qilgan ma'lumotga asoslangan yozma izoh tuzish bo'lsa, yozma ifoda ham alohida mezon sifatida ko'riladi. Ushbu farq topshiriqdan kutilayotgan natijani xolis baholash imkonini beradi.

5.3. Raqamli materiallar bilan xavfsiz ishlash

Raqamli shakldagi matnda havola, tugma, sarlavha, tasvir va jadval bir vaqtning o'zida uchrashi mumkin. O'qituvchi bunday muhitni faqat texnik ko'nikma uchun emas, maqsadli axborot qidirish va manbalarni solishtirish uchun qo'llaydi. PIRLS 2026 tadqiqoti to'liq raqamli baholashga o'tishi qayd etilgan bo'lsa-da, ko'rsatmaning maqsadi ekran tezligini oshirish emas, mazmunni anglash strategiyalarini shakllantirishdir [4].

Topshiriqlarni elektron varaq, interaktiv taqdimot yoki oddiy qog'oz kartochkada berish mumkin. Qaysi vosita tanlanmasin, savol ko'rsatmasi tushunarli, javob qayd etiladigan, ustozga tekshirish imkoniyati mavjud bo'lishi kerak. Internetga kirish imkoniyati cheklangan sinfda ayni natijaga qog'ozli matn va jadval bilan erishish mumkin.

Raqamli yordamchi savolni qayta ifodalashi yoki ko'rgazma matni loyihasini tuzishi mumkin, ammo u ishlab chiqargan faktlar va javob kaliti o'qituvchi tomonidan tekshiriladi. O'quvchining familiyasi, rasmi, bahosi, shaxsiy yozuvlari va boshqa ma'lumotlari ruxsatsiz xizmatlarga yuklanmaydi. Mazkur mezonlar

o'qituvchining pedagogik javobgarligini texnologiyaga topshirmaslikka xizmat qiladi.

VI BOB. NAMUNAVIY DARS ISHLANMALARI VA METODIK TRENING

6.1. 3-sinf uchun badiiy matn asosidagi 45 daqiqalik mashg'ulot

Mavzu: “Bir ko‘chatning hikoyasi” matnida qahramon harakati va sabab–oqibatni aniqlash.

Maqsad: o‘quvchi voqealar ketma-ketligini tiklaydi, qahramon qarorini izohlaydi va fikrini matndagi dalil bilan asoslaydi.

Jihoz: 1-ilovadagi matn, syujet xaritasi, javob varaqasi, baholash mezon.

Bosqich	Vaqt	O‘qituvchi va o‘quvchi faoliyati
Motivatsiya	4 daqiqa	Sarlavhadan taxmin tuzish, “Ko‘chatga qanday g‘amxo‘rlik qilinadi?” savoli.
Birinchi o‘qish	8 daqiqa	Matnni o‘qish, tushunarsiz so‘zlar ustida qisqa ishlash.
Syujet xaritasi	7 daqiqa	Boshlanish–muammo–harakat–natijani juftlikda belgilash.
Savol va dalil	12 daqiqa	1-ilovadan 1, 3, 5, 7-savollar: individual javob va dalil.
Muhokama	9 daqiqa	Ikki javobni solishtirish, aniq dalilni topish, alternativ fikrlarni tinglash.
Refleksiya	5 daqiqa	“Men ilgari... deb o‘ylardim, endi... deb bilaman”; chiqish bileti.

O‘quvchi natijasini kuzatish: 1-savolda faktni topish; 3-savolda sababni aniqlash; 5-savolda ikki abzasni bog‘lash; 7-savolda g‘oyani asoslash nazarda tutiladi. Har bir savol bo‘yicha qiyinchilik qayd etiladi. Uyga vazifa sifatida o‘quvchi ko‘chat parvarishi bo‘yicha uch bandli eslatma tuzadi; bu vazifa hikoya g‘oyasini kundalik faoliyatga ko‘chirishga xizmat qiladi.

6.2. 4-sinf uchun ilmiy-ommabop matn asosidagi 45 daqiqalik mashg'ulot

Mavzu: “Suvning sayohati” matnida jarayon, sabab–oqibat va diagrammani anglash.

Maqsad: o‘quvchi suv aylanishining asosiy bosqichlarini ketma-ket ifodalaydi, hodisalarni tushuntiradi va matn asosida bir xulosani tekshiradi.

Jihoz: 4-ilovadagi matn, suv aylanishi sxemasi, guruh kartalari va tekshiruv jadvali.

Bosqich	Vaqt	Metodik ish
---------	------	-------------

Bosqich	Vaqt	Metodik ish
Savol qo'yish	5 daqiqa	“Yomg‘ir suvi qayerga ketadi?” taxminlari.
Matnni o‘qish	9 daqiqa	Kalit so‘zlar: bug‘lanish, sovish, tomchi, yog‘in.
Sxemalash	8 daqiqa	To‘rtta bosqichni strelkali sxemaga joylashtirish.
Dalilli topshiriqlar	11 daqiqa	4-ilovadan 2, 4, 6, 8-savollarga yozma javob.
Tekshiruv	8 daqiqa	“Bulutlarning barchasi yomg‘ir yog‘diradi” fikrini matn orqali tekshirish.
Yakun	4 daqiqa	“Bugun men bir hodisaning sababini... orqali bildim” refleksiya.

O‘quvchi fakti matndan topganda va sababni izohlab berganda ikki turdagi natija alohida qayd etiladi. O‘qituvchi noto‘g‘ri umumlashtirishga duch kelganda “Matnning aynan qaysi qismi buni tasdiqlaydi?” deb aniqlashtiradi. Mazkur darsda suvga oid xavfli tajribalar o‘tkazilmaydi; tushuncha matn, kuzatuv va xavfsiz ko‘rgazma orqali beriladi.

6.3. O‘qituvchilar uchun 90 daqiqalik amaliy trening

Trening natijasi — har bir kichik guruh tanlangan badiiy yoki ilmiy-ommabop matn uchun sakkizta topshiriq, javob kaliti va kamida bitta ochiq savol rubrikasini tayyorlaydi. Dastlab 10 daqiqada natija va matn tanlash mezonlari muhokama qilinadi. Keyingi 15 daqiqada guruhlar matn pasportini to‘ldirib, tushunish jarayonlarini belgilaydi. 25 daqiqada savollar banki, 15 daqiqada javob kalitlari va baholash mezonini yaratiladi. 15 daqiqada “hamkasb ekspertizasi” orqali o‘zaro tekshiriladi; so‘nggi 10 daqiqa tahrir va refleksiya ajratiladi.

Ekspertizaning markaziy savollari quyidagilar: savol o‘quv maqsadiga xizmat qiladimi; matnni o‘qimasdan javobni topish mumkinmi; ko‘rsatma yoshga mosmi; baholash mezonini izohlanganmi; savollar darajalari muvozanatlimi; javob kaliti muqobil asosli javoblarni ham hisobga oladimi; matn huquqiy va axloqiy jihatdan to‘g‘ri ishlatilganmi? Guruhlar har bir bandga “ha / tahrir kerak” belgisini qo‘yadi.

Treningda muhokamaning asosiy predmeti savollar soni emas, ular ochadigan fikrlash jarayonidir. Guruh o‘z ishlanmasini “qaysi savol eng yaxshi dalil keltirishga undaydi?” degan mezon bilan himoya qiladi. Shu tarzda pedagogik refleksiya real mahsulotni tahrir qilish orqali rivojlantiriladi.

VII BOB. DIAGNOSTIKA VA METODIK MONITORING

7.1. Boshlang'ich diagnostika va qayta o'lchash

O'quvchining yutuqlarini monitoring qilish uchun bir xil savollarni qayta-qayta berish yetarli emas. Dastlab o'qish savodxonligining qaysi tomonlari kuchli va qaysilari qo'shimcha mashqqa muhtojligini aniqlash kerak. Sinf uchun kichik diagnostik to'plam tuzish mumkin: badiiy matndan 4 ta, ilmiy-ommabop matndan 4 ta topshiriq; har turda to'rtta tushunish jarayonining har biriga bittadan savol.

Natijalarni faqat "jami ball" bilan emas, to'rt jarayon bo'yicha alohida qayd etish tavsiya qilinadi. Masalan, 1-jarayon bo'yicha yuqori natija, 3-jarayon bo'yicha past natija kuzatilsa, keyingi haftalarda ikki abzasdagi ma'lumotni birlashtirish, sarlavha va g'oyani moslashtirish, jadvaldagi ikki ko'rsatkichni solishtirish mashqlari ko'paytiriladi. Qayta o'lchashda ayni qiyinlikdagi boshqa matndan foydalaniladi.

Natijalarni talqin qilishda kichik hajmdagi sinf diagnostikasi xalqaro PIRLS ballari bilan tenglashtirilmaydi. Bu uslubiy ko'rsatmadagi testlar xalqaro tadqiqotning rasmiy baholash materialidir emas; ular darsni takomillashtirish uchun ishlab chiqilgan mualliflik namunalari hisoblanadi. Baholash mazmuni va metodik qarorlar chegarasi shu tarzda ochiq ko'rsatiladi.

7.2. Monitoring jadvali va tahliliy qaror

Ko'nikma	Kuzatilgan holat	Keyingi metodik qadam
Aniq axborotni topish	Kerakli gapni topa olmaydi	Kalit so'zga qarab izlash va abzasni belgilash
Sodda xulosa	Sababni voqea bilan bog'lamaydi	"Sabab—harakat—natija" kartochkasi
Talqin va integratsiya	Faqat bir abzasa tayangan	Ikki abzasni rangsiz raqamli belgilar bilan tutashtirish
Baholash	Shaxsiy fikrni dalilsiz aytadi	"Menimcha... chunki matnda..." andozasi

Monitoring varag'i o'quvchini yorliqlash uchun emas, pedagogning keyingi harakatini tanlash uchun yuritiladi. Har bir o'quvchi bo'yicha xatolar dinamikasi, qaysi yordam turi samara bergani va qaysi savollar takror murakkablik tug'dirgani qayd etilishi mumkin. Natija haqidagi ma'lumotlardan shaxsiy daxlsizlikni saqlagan holda foydalanish zarur.

Sinf miqyosida 2–3 haftada bir ko'nikmani nishonga olgan qisqa o'lchov tashkil etish maqsadga muvofiq. Masalan, birinchi davrda dalil keltirish, ikkinchi davrda

axborotni birlashtirish, uchinchi davrda tanqidiy baholash ustida ishlanadi. O'lov natijasida dastlabki ko'rsatkich bilan yangi natija solishtirilib, o'qitish usuli qayta ko'rib chiqiladi.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Badiiy va ilmiy-ommabop matnlar bilan ishlashning samaradorligi matn hajmi yoki berilgan savollar soni bilan emas, o'quvchining matnga tayangan holda qanday fikrlashi bilan baholanadi. Badiiy matnda qahramonning qarori, hissiy kechinmasi va muallifning tasviri tanlovi tahlil qilinadi; ilmiy-ommabop matnda esa fakt, tushuncha, sabab-oqibat va ma'lumotning ishonchliligi o'rganiladi. Ikkala turda ham savol maqsadga mos, javob kaliti aniq va baholash mezonini ochiq bo'lishi lozim.

O'qituvchiga tavsiya etiladi: (1) har bir matn bilan ishlashdan avval ikki yoki uchta kuzatiladigan natijani yozish; (2) faqat bevosita savollar bilan cheklanmasdan to'rtta tushunish jarayonini muvozanatli rivojlantirish; (3) ochiq javoblarda dalil talabini berish; (4) rasm va jadvalni matndan uzilgan bezak sifatida emas, mazmun manba sifatida qo'llash; (5) bir darsdagi xatolarni keyingi dars rejasiga aylantirish; (6) mualliflik yoki qonuniy foydalaniladigan matnlarni tanlash; (7) raqamli matnlarni inson nazorati ostida tekshirish.

Metodik birlashmalar uchun esa "matn — topshiriq — kalit — rubrika — monitoring" tamoyili bo'yicha kichik bank yaratish samarali yo'ldir. Bankdagi har bir topshiriq sinf, matn turi, maqsad, kognitiv daraja, qiyinchilik va baholash mezonini bilan belgilanadi. Ushbu tartib o'qituvchining kasbiy tajribasini umumlashtirish, ta'lim sifatini muhokama qilish va vazifalarni muntazam takomillashtirish imkonini beradi.

ILOVALAR. NAMUNAVIY MATNLAR VA TOPSHIRIQLAR

Ilovalardagi barcha matnlar mazkur uslubiy ko'rsatma uchun yozilgan mualliflik o'quv namunalari. Savollarni sinf imkoniyatiga qarab tanlab ishlatish, soddalashtirish yoki kengaytirish mumkin.

1-ILOVA. BIR KO'CHATNING HIKOYASI

Sinf: 3-sinf. Matn turi: badiiy hikoya. Tavsiya etiladigan ish shakli: mustaqil o'qish, juftlikda tahlil va baholash.

O'QUV MATNI

Bahor kunlaridan birida maktab hovlisiga kichkina nihol keltirildi. Uning ingichka tanasi shamolda sekin tebranardi. Sinf rahbari bolalarga: “Bu niholni ekish oson, uni parvarish qilish esa kundalik e’tibor talab etadi”, dedi. Bolalar niholni maktabning quyosh tushadigan burchagiga ekishdi.

Dastlabki kunlarda hamma nihol yoniga kelib, barglarini sanardi. Keyin esa darslar ko‘paydi, o‘yinlar qiziq tuyuldi. Faqat Malika tanaffusda niholning oldidan o‘tganida tuproqqa qarab qo‘yardi. Bir kuni u yer yorilib, quruq tortganini payqadi. “Bugun yomg‘ir yog‘adi”, deb o‘ylagan do‘sti Javohir unga shoshilmaslikni maslahat berdi. Ammo osmon musaffo edi.

Malika kutubxonaga kitob qaytarishga ketayotgan edi. U yo‘lidan qaytib, chelakka suv to‘ldirdi. Javohir ham uning ortidan borib, chelakni ko‘tarishga yordam berdi. Ular nihol atrofiga suvni asta quydi, tuproqni oyog‘i bilan bosib yubormaslikka harakat qildi.

Bir haftadan so‘ng niholda yangi barg ochildi. Sinf rahbari bolalardan: “Nega bu barg biz uchun quvonchli?” deb so‘radi. Javohir: “Chunki uni faqat ekmadik, asrashni ham o‘rgandik”, dedi. Malika esa mayin kulimsirab, daraxt bo‘lib ulg‘ayadigan bu niholga yana qaradi.

Topshiriqlar

1. Nihol qayerga ekildi? [Topish; 1 ball]
2. Malika tuproqning qanday holatini payqadi? [Topish; 1 ball]
3. Malika nima uchun kutubxonaga ketayotib ortiga qaytdi? [Xulosa; 2 ball]
4. Nega Javohir avval sug‘orishga shoshilmadi? [Xulosa; 1 ball]
5. Malika va Javohirning harakati qanday o‘zgardi? [Talqin; 2 ball]
6. Hikoyaning asosiy fikrini bir jumlada yozing. [Talqin; 2 ball]
7. “Niholga g‘amxo‘rlik” sarlavhasi ushbu hikoyaga mosmi? Izohlang. [Baholash; 2 ball]
8. Javohirning “uni asrashni ham o‘rgandik” gapi nega yakunda berilgan? [Baholash; 2 ball]

Javob kaliti va baholash izohlari

1. Maktab hovlisining quyosh tushadigan burchagiga. 1 ball — shu mazmunga mos javob.
2. Tuproq quruq tortib, yorilgan edi. 1 ball.

3. Niholga suv kerakligini payqadi. 2 ball — sabab va tuproqning quriganiga ishora; 1 ball — faqat suv berish kerakligini aytsa.
4. Yomg'ir yog'adi deb o'yladi. 1 ball — taxminni to'g'ri ko'rsatsa.
5. Avval faqat kuzatishgan; Malika zaruratni anglab harakat qilgan, Javohir keyin yordam bergan. 2 ball — ikki bosqichni solishtirsa; 1 ball — bitta o'zgarishni aytsa.
6. Masalan, ko'chat ekish bilan birga uni muntazam asrash ham kerak. Mazmunan mos boshqa dalilli talqinlar qabul qilinadi. 2 ball — g'oya va voqea bilan asoslash; 1 ball — faqat g'oya.
7. Mos, chunki qahramonlar niholga e'tibor bilan qarab, suv bergan; asosli boshqa fikrlar ham qabul qilinadi. 2 ball — fikr va matn dalili; 1 ball — dalilsiz fikr.
8. Bu gap voqealardan chiqarilgan xulosani bildiradi. 2 ball — yakuniy g'oya va oldingi voqea bilan bog'lasa; 1 ball — faqat xulosani aytsa.

Metodik izoh. Badiiy hikoyaning yakuniy g'oyasini o'qituvchi oldindan aytmaydi. 6–8-savollarda turli dalilli talqinlarga imkon beriladi.

2-ILOVA. KUTUBXONA KALITI

Sinf: 2–3-sinf. Matn turi: badiiy hikoya. Tavsiya etiladigan ish shakli: mustaqil o'qish, juftlikda tahlil va baholash.

O'QUV MATNI

Maktab kutubxonasining eshigi oldida kichkina quti turardi. Unda sinf kutubxonasi kaliti saqlanar edi. Har juma kuni navbatchi kitoblarni sanab, javonga tartib bilan joylashtirardi. Bu hafta navbatchilik Sherzodga tegdi. U darsdan keyin do'stlari bilan futbol o'ynashni juda kutayotgan edi.

Qo'ng'iroq chalingach, Sherzod shoshilib chiqdi. Birozdan keyin kutubxona eshigi oldida Diyorani ko'rib qoldi. Diyora yangi kitobini qaytarmoqchi, lekin eshik yopiq edi. Sherzod cho'ntagini tekshirdi: kalit o'sha yerda ekan. “Kalitni qaytarishni unutibman”, dedi u past ovoza.

Maydondan futbol o'ynayotgan bolalarning ovozi eshitilardi. Sherzod bir zum jim turdi. So'ng eshikni ochib, Diyoraga kitobni javonga joylashda yordam berdi. U boshqa kitoblarning ham tartibini ko'rib chiqdi. Javonda muqovasi yirtilgan bir kitobni payqab, ustoziga ko'rsatish uchun ajratib qo'ydi.

Maydonga chiqqanida o'yin tugashiga oz qolgan edi. Do'stlari unga joy berishdi. Sherzod o'sha kuni ko'p gol urolmadi, ammo ertasi kuni kutubxonaga kelgan bolalar

kerakli kitobni darrov topa olishdi. Buni ko'rganida u o'zini g'alati bir quvonch ichida his etdi.

Topshiriqlar

1. Haftaning qaysi kuni kutubxona kitoblari tartibga keltirilardi? [Topish; 1 ball]
2. Kalit qayerda qolgan edi? [Topish; 1 ball]
3. Nega Diyora kutubxonaga kira olmadi? [Xulosa; 2 ball]
4. Sherzod nima uchun bir zum jim turdi? [Xulosa; 2 ball]
5. Hikoyada Sherzodning mas'uliyatli ekanini qaysi ikki harakat isbotlaydi? [Talqin; 2 ball]
6. Hikoyaning so'nggi gapidagi quvonchning sababini tushuntiring. [Talqin; 2 ball]
7. "Kichik mas'uliyat" sarlavhasi mos bo'ladimi? Nega? [Baholash; 2 ball]
8. Sherzod faqat futbolni tanlaganida qaysi muammo qolishi mumkin edi? [Baholash; 2 ball]

Javob kaliti va baholash izohlari

1. Juma kuni. 1 ball.
2. Sherzodning cho'ntagida. 1 ball.
3. Eshik yopiq edi, kalit Sherzodda edi. 2 ball — ikkala holatni bog'lasa; 1 ball — eshik yopiq degani.
4. Futbol o'ynash va navbatchilik vazifasini bajarish o'rtasida tanlov qildi. 2 ball — ziddiyatni tushuntirsa; 1 ball — shoshildi yoki o'yladi.
5. Eshikni ochib kitoblarni joylashtirdi; yirtilgan kitobni ustozga ko'rsatish uchun ajratdi. 2 ball — ikkita aniq harakat; 1 ball — bitta.
6. Boshqalarga foydasi tekkanidan mamnun bo'ldi; ertasi kuni bolalar kitobni oson topdi. 2 ball — sabab va natija; 1 ball — umumiy quvonch.
7. Mos bo'lishi mumkin: navbatchilik kichik tuyulsa-da boshqalarga ta'sir qiladi. 2 ball — dalilli fikr; 1 ball — dalilsiz.
8. Diyora kitobini qaytara olmasdi va kutubxona tartibsiz qolishi mumkin edi. 2 ball — asosli oqibat va matn bilan bog'lash; 1 ball — bitta oqibat.

Metodik izoh. Qahramonning tanlovini baholashda o'quvchining mustaqil fikri tinglanadi; unga matn bo'yicha dalil keltirish eslatiladi.

3-ILOVA. BIR VARAQ QOG‘OZ

Sinf: 4-sinf. Matn turi: badiiy hikoya. Tavsiya etiladigan ish shakli: mustaqil o‘qish, juftlikda tahlil va baholash.

O‘QUV MATNI

Maktabda “Yashil haftalik” e’lon qilindi. Bolalar foydalanilgan qog‘ozning toza tomoniga ham yozishni va ortiqcha chiqindini kamaytirishni kelishib olishdi. Sinf sardori Zarnigor vazifalar ro‘yxatini tuzdi. Akmal esa bu kichik ishlardan katta foyda chiqishiga uncha ishonmadi.

Ertasi kuni tasviriy san’at darsida o‘quvchilarga qoralama qog‘oz kerak bo‘ldi. Zarnigor oldindan yig‘gan varaqlarni sinfga olib kirdi. Har birining bir tomoni ishlatilgan, ikkinchi tomoni esa toza edi. Bolalar shu varaqlarda rasm chizib, yangi albom varaqlarini keyingi ishga asrashdi.

Tanaffusda Akmal polga tashlangan bir parcha qog‘ozni ko‘rdi. U avvaliga yonidan o‘tib ketdi. Ammo sinfda kecha boshlangan suhbat yodiga tushdi. Qog‘ozni ko‘tarib, maxsus qutiga tashladi. Keyin Zarnigordan qutilardagi qog‘ozlar nima bo‘lishini so‘radi. “Ularni yig‘ib, qayta ishlashga topshiramiz”, dedi Zarnigor. “Lekin eng yaxshi ish — ortiqcha qog‘ozni avvaldan ishlatmaslik”.

Hafta oxirida bolalar ishlarining natijasini muhokama qilishdi. Zarnigor yig‘ilgan qog‘ozlarni ko‘rsatdi, Akmal esa o‘z fikrini aytdi: “Men kichik ishlar sezilmaydi, deb o‘ylagan edim. Aslida ular odatga aylansa, sinfimizning o‘zi o‘zgarar ekan”. Ular keyingi haftada ham ishni davom ettirishga kelishishdi.

Topshiriqlar

1. “Yashil haftalik”da bolalar qanday ikki ishga kelishdi? [Topish; 2 ball]
2. Zarnigor darsga qanday varaqlar olib keldi? [Topish; 1 ball]
3. Akmal nima uchun qog‘ozni ko‘tarib qutiga soldi? [Xulosa; 2 ball]
4. Nega Zarnigor “eng yaxshi ish — avvaldan isrof qilmaslik” dedi? [Xulosa; 2 ball]
5. Akmalning dastlabki va yakuniy qarashini solishtiring. [Talqin; 2 ball]
6. Hikoya qaysi g‘oyani targ‘ib etadi? Ikki voqeani dalil qilib keltiring. [Talqin; 2 ball]
7. Hikoyaga “Odatning kuchi” sarlavhasi mosmi? [Baholash; 2 ball]
8. Hikoyaning oxirida “natijani muhokama qilish” nega muhim? [Baholash; 2 ball]

Javob kaliti va baholash izohlari

1. Qog‘ozning toza tomonini ishlatish va chiqindini kamaytirish. 2 ball — ikkala javob; 1 ball — bittasi.
2. Bir tomoni ishlatilgan, ikkinchi tomoni toza qog‘ozlar. 1 ball.
3. Sinfdagi kelishuvni esladi, mas’uliyatni his etdi. 2 ball — sabab va ishora; 1 ball — tozalikka rioya qilish uchun.
4. Qayta ishlash foydali, lekin chiqindining paydo bo‘lishini kamaytirish yanada maqsadga muvofiq. 2 ball — fikrlar munosabatini anglasa; 1 ball — isrof yomon desa.
5. Dastlab kichik ishga ishonmadi, keyin takroriy kichik ish odatni o‘zgartirishini bildi. 2 ball — ikki qarash; 1 ball — bitta.
6. Resursga tejamkorlik va odatning kuchi; varaqlarni qayta ishlatish va qog‘ozni yig‘ish misollari. 2 ball — g‘oya va ikkita voqea; 1 ball — qisman.
7. Mos, chunki Akmal bir martalik ishni davomli odat sifatida ko‘radi. 2 ball — dalilli baho; 1 ball — dalilsiz.
8. O‘zgarishlarni ko‘rish, fikrlarni qayta baholash va ishni davom ettirish qaroriga kelish imkonini berdi. 2 ball — ikki aloqani ko‘rsatsa; 1 ball — bittasini.

Metodik izoh. Badiiy matnni ilmiy faktlar to‘plami bilan almashtirmang: muallif qahramonning fikriy o‘zgarishini voqealar orqali ochgan.

4-ILOVA. SUVNING SAYOHATI

Sinf: 4-sinf. Matn turi: ilmiy-ommabop matn. Tavsiya etiladigan ish shakli: mustaqil o‘qish, juftlikda tahlil va baholash.

O‘QUV MATNI

Yomg‘irdan keyin ko‘lmak paydo bo‘ladi. Bir necha kundan so‘ng uning suvi kamayishi mumkin. Suv qayerga ketadi? Suvning bir qismi yerga shimiladi, bir qismi esa bug‘lanib havoga ko‘tariladi. Bug‘lanishda suv suyuq holatdan gaz holatiga o‘tadi. Quyosh issiqligi bug‘lanishni tezlashtirishi mumkin.

Havoda suv bug‘i mavjud. Nam havo yuqoriga ko‘tarilib soviganda suv bug‘ining bir qismi juda mayda tomchilarga aylanadi. Bu jarayon kondensatsiya deb ataladi. Ko‘p mayda tomchilar va muz kristallari birgalikda bulutlarni hosil qilishi mumkin. Bulutdagi tomchilar kattalashib, og‘irlashganda yerga yomg‘ir bo‘lib tushadi; ayrim sharoitda qor yoki do‘l kabi yog‘in turlari ham kuzatiladi.

Yerga tushgan yog‘in suvlari daryolarga, ko‘llarga va tuproqqa boradi. Ularning bir qismi yer osti suvlariga qo‘shiladi. Tabiatda suvning bug‘lanishi, havoda tomchi holiga o‘tishi va yog‘in sifatida qaytishi doimiy davom etadigan jarayondir. U suv aylanishi deb ataladi.

Suv aylanishini tushunish kundalik kuzatuvlarga yordam beradi. Ho‘l yo‘lakning qurishi bug‘lanishga misol bo‘lishi mumkin. Sovuq oynada mayda tomchilar paydo bo‘lishi esa havodagi bug‘ning sovuq yuzada tomchiga aylanishi bilan bog‘liq. Biroq har bir bulut darhol yomg‘ir yog‘dirmaydi. Buning uchun bulutdagi suv tomchilari va atmosfera sharoiti mos bo‘lishi kerak.

Topshiriqlar

1. Bug‘lanish jarayonida suv qanday holatdan qanday holatga o‘tadi? [Topish; 1 ball]
2. Kondensatsiya deb nimaga aytiladi? [Topish; 1 ball]
3. Quyoshli kunda ayrim ko‘lmaklar nega tezroq qurishi mumkin? [Xulosa; 2 ball]
4. Sovuq oynada tomchi paydo bo‘lishi qaysi jarayonga misol? [Xulosa; 2 ball]
5. Suv aylanishining uch asosiy bosqichini tartib bilan yozing. [Talqin; 2 ball]
6. Ko‘lmak suvi kamayishining ikkita yo‘lini matndan toping. [Talqin; 2 ball]
7. “Har bir bulut yomg‘ir yog‘diradi” degan fikr matnga mosmi? [Baholash; 2 ball]
8. Matnga “Suv yo‘qolmaydi, aylanadi” sarlavhasi mosmi? [Baholash; 2 ball]

Javob kaliti va baholash izohlari

1. Suyuqlikdan gaz holatiga. 1 ball.
2. Suv bug‘ining sovib mayda tomchilarga aylanishiga. 1 ball.
3. Issiqlik bug‘lanishni tezlashtirishi mumkin. 2 ball — sabab va bug‘lanish bog‘lanishi; 1 ball — quyosh isitadi.
4. Kondensatsiyaga, chunki bug‘ sovuq yuzada tomchiga aylanishi mumkin. 2 ball — jarayon va izoh; 1 ball — faqat nomi.
5. Bug‘lanish — kondensatsiya — yog‘in (suvning qaytishi). 2 ball — tartib va uch bosqich; 1 ball — ikkita.
6. Yerga shimilish va bug‘lanish. 2 ball — ikkalasi; 1 ball — bittasi.
7. Mos emas: matnda tomchilar kattalashishi va atmosfera sharoiti kerakligi aytilgan. 2 ball — hukm va dalil; 1 ball — faqat hukm.

8. Metodik jihatdan mos deb asoslash mumkin: suv holati va joyini o'zgartiradi; bu soddalashtirilgan ifodani "suv yo'qolmaydi" degan qat'iy fizik teorema deb talqin qilmaslik lozim. 2 ball — dalil; 1 ball — dalilsiz.

Metodik izoh. Darsda suv aylanishi sxemasini ham ishlatish va o'quvchidan matndagi bosqichlarni sxemadagi strelkalar bilan moslashtirish tavsiya etiladi.

5-ILOVA. YAPROQ NEGA RANGINI O'ZGARTIRADI?

Sinf: 3–4-sinf. Matn turi: ilmiy-ommabop matn. Tavsiya etiladigan ish shakli: mustaqil o'qish, juftlikda tahlil va baholash.

O'QUV MATNI

Bahor va yozda ko'plab daraxtlarning barglari yashil ko'rinadi. Buning muhim sabablaridan biri barglarda xlorofill deb ataladigan yashil pigmentning bo'lishidir. Xlorofill o'simliklarga yorug'lik energiyasidan foydalanish bilan bog'liq jarayonlarda yordam beradi.

Kuzda kunlar qisqarib, havo salqinlashganda ayrim bargli daraxtlarda xlorofill miqdori kamayadi. Shunda barglarda oldindan mavjud bo'lgan sariq va to'q sariq pigmentlarning rangi ko'proq bilinishi mumkin. Ba'zi o'simliklarda qizil rang bilan bog'liq pigmentlar ham hosil bo'ladi. Shu sababli kuzgi barglar bir xil rangda bo'lmaydi.

Barg rangining o'zgarishi faqat bitta omilga bog'liq emas. Daraxt turi, yorug'lik, havo harorati va boshqa sharoitlar ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun bir bog'dagi ikki daraxt bargini ayni kunda solishtirsak, ranglari turlicha bo'lishi tabiiy.

Kuzatuvchi o'quvchi barglarning o'zgarishini kundalikka yozib borishi mumkin: kuzatilgan sana, daraxt turi, bargning rangi va ob-havo holati qayd etiladi. Bir necha haftalik yozuvlar bitta kundagi taxmindan ko'ra ko'proq ma'lumot beradi. Biroq kundalikdagi kuzatuv asosida barcha daraxtlar haqida qat'iy xulosa chiqarish to'g'ri emas. Kuzatuv natijalari boshqa sharoitlarda ham tekshirilishi zarur.

Topshiriqlar

1. Barglarga yashil tus beradigan pigment nima deb ataladi? [Topish; 1 ball]
2. Matnda rangga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ikki sharoitni ayting. [Topish; 2 ball]
3. Nega bir bog'dagi daraxtlarning barglari turli rangda bo'lishi mumkin? [Xulosa; 2 ball]

4. Nega bir haftalik kuzatuvdan ko'ra bir necha haftalik yozuv foydaliroq? [Xulosa; 2 ball]
5. Kuzda sariq rang nega ko'proq bilinishi mumkin? [Talqin; 2 ball]
6. Barg kuzatuv kundaligiga qaysi to'rtta ma'lumot yozilishi mumkin? [Talqin; 2 ball]
7. "Barcha daraxtlar bargi kuzda qizaradi" xulosasi asoslimi? [Baholash; 2 ball]
8. Bitta daraxtni kuzatib barcha daraxtlar haqida xulosa chiqarish nega noto'g'ri? [Baholash; 2 ball]

Javob kaliti va baholash izohlari

1. Xlorofill. 1 ball.
2. Yorug'lik, harorat, daraxt turi va boshqa sharoitlardan ikkitasi. 2 ball — ikkita; 1 ball — bitta.
3. Daraxt turi va boshqa sharoitlar farq qilishi mumkin. 2 ball — ikki omil bilan; 1 ball — faqat bir omil.
4. O'zgarish dinamikasini ko'rishga ko'proq ma'lumot beradi. 2 ball — vaqt va ma'lumot bog'lanishi; 1 ball — ko'p yoziladi.
5. Xlorofill kamayganda boshqa pigmentlar rangi ko'proq namoyon bo'ladi. 2 ball — sabab va natija; 1 ball — xlorofill kamayadi.
6. Sana, daraxt turi, barg rangi, ob-havo holati. 2 ball — to'rt; 1 ball — ikkita yoki uchta.
7. Yo'q, matnda sariq, to'q sariq va ayrim qizil ranglar; turli daraxtlar haqida gap boradi. 2 ball — hukm va dalil; 1 ball — hukm.
8. Namunalar va sharoitlar turlicha, ma'lumot yetarli emas. 2 ball — umumlashtirish cheklovini aytsa; 1 ball — shunchaki noto'g'ri desa.

Metodik izoh. O'quvchilar bilan barg ranglarini taqqoslashda o'simlik turining farqini ham hisobga oling, aniq ilmiy xulosani bir-ikki kuzatuvdan chiqarmang.

6-ILOVA. TUPROQNING KO'RINMAS YORDAMCHILARI

Sinf: 3–4-sinf. Matn turi: ilmiy-ommabop matn. Tavsiya etiladigan ish shakli: mustaqil o'qish, juftlikda tahlil va baholash.

O'QUV MATNI

Tuproq bizga oddiy qoramtir qatlamdek ko'rinishi mumkin. Aslida u mineral zarralar, suv, havo, chirindi va ko'plab tirik organizmlar yashaydigan murakkab

muhitdir. Tuproqdagi mayda bo'shliqlarda suv va havo saqlanadi. O'simlik ildizlari shu muhitdan suv va zarur moddalarni oladi.

Yomg'ir chuvalchaglari tuproqda harakatlanib, kichik yo'llar hosil qiladi. Ularning faoliyati ayrim sharoitlarda tuproqning yumshashiga va havo almashinuviga yordam beradi. Tuproqda juda mayda organizmlar ham bor. Ularning bir qismi o'simlik va hayvon qoldiqlarining parchalanishida qatnashib, moddalar aylanishiga hissa qo'shadi.

Tuproqni asrash muhim. O'simliklarni sababsiz yulib tashlash, tuproqni keragidan ortiq bosish va chiqindi tashlash uning holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Maktab bog'ida yo'laklardan yurish, chiqindini belgilangan joyga tashlash va ko'chatni ehtiyot qilish — tuproqni saqlashga yordam beradigan oddiy ishlar.

Tuproqning hamma joyda bir xil bo'lishi shart emas. Qumli tuproq suvni boshqacha o'tkazadi, loyli tuproq esa namlikni boshqacha ushlab qoladi. Tuproq namligi va tuzilishini kuzatganda bir xil miqdorda suv berish, bir xil vaqt kutish kabi shartlarni nazorat qilish kerak. Shunda kuzatuv natijasini solishtirish osonroq bo'ladi.

Topshiriqlar

1. Tuproq tarkibidagi to'rtta unsurdan uchtasini ayting. [Topish; 2 ball]
2. Yomg'ir chuvalchaglari tuproqda nima hosil qiladi? [Topish; 1 ball]
3. Nega tuproqda kichik yo'llarning paydo bo'lishi foydali bo'lishi mumkin? [Xulosa; 2 ball]
4. Nega maktab bog'ida yo'lakdan yurish tavsiya etiladi? [Xulosa; 2 ball]
5. Tuproqni asrash bo'yicha matndan uchta harakatni ajrating. [Talqin; 2 ball]
6. Qumli va loyli tuproqni solishtirishda nima uchun shartlar bir xil bo'lishi kerak? [Talqin; 2 ball]
7. "Tuproqda faqat jonsiz narsalar bor" fikrini baholang. [Baholash; 2 ball]
8. Tuproq haqida ilmiy xulosa chiqarish uchun bir marta qarash yetarlimi? [Baholash; 2 ball]

Javob kaliti va baholash izohlari

1. Mineral zarralar, suv, havo, chirindi, tirik organizmlardan uchitasi. 2 ball — uch; 1 ball — ikki.
2. Kichik yo'llar. 1 ball.
3. Tuproq yumshashi va havo almashinuviga yordam berishi mumkin. 2 ball — izoh; 1 ball — tuproq yumshaydi.

4. Tuproqning keragidan ortiq bosilib qolishini kamaytirish uchun. 2 ball — sabab va natija; 1 ball — shunchaki tartib uchun.
5. Yo‘lakdan yurish, chiqindini tashlamaslik, ko‘chatni ehtiyot qilish. 2 ball — uchtasi; 1 ball — ikkitasi.
6. Farqni tuproq turiga bog‘lab talqin qilish uchun, masalan bir xil suv va vaqt. 2 ball — solishtirish mantiqi; 1 ball — bir xil bo‘lishi kerak.
7. Noto‘g‘ri, unda chuvalchang va mayda organizmlar ham bo‘ladi. 2 ball — hukm va dalil; 1 ball — faqat hukm.
8. Yo‘q, sharoitni nazorat qilib, takror kuzatish va solishtirish zarur. 2 ball — sababli javob; 1 ball — faqat yo‘q.

Metodik izoh. Tuproq bilan amaliy ish sanitariya va xavfsizlik qoidalariga muvofiq, o‘qituvchi nazoratida o‘tkaziladi; qo‘lni yuvish majburiy.

7-ILOVA. QISQA ATAMALAR LUG‘ATI

Badiiy matn. Tasvir, voqea va obrazlar orqali badiiy tajribani yetkazuvchi matn.

Ilmiy-ommabop matn. Ilmiy mazmunni keng o‘quvchiga tushunarli tilda izohlovchi axborotli matn.

O‘qish savodxonligi. Yozma mazmunni anglash va undan fikrlash hamda amaliy faoliyatda foydalanish.

Inferensiya. Matnda to‘g‘ridan-to‘g‘ri yozilmagan xulosani dalillarga tayanib chiqarish.

Integratsiya. Matnning turli qismlaridagi ma’lumot va g‘oyalarni bog‘lash.

Rubrika. Javob sifatini mezon va darajalar orqali baholash tavsifi.

Topshiriq spetsifikatsiyasi. Savol maqsadi, jarayoni, javobi, balli va dalilini oldindan belgilash.

Formativ baholash. O‘qitishni yaxshilash uchun o‘rganish davomida olinadigan fikr-mulohaza.

Dalil. Fikr yoki xulosani qo‘llab-quvvatlaydigan matn, jadval yoxud kuzatuv ma’lumoti.

Differensial yondashuv. Bir natijaga turli tayyorgarlik darajasidagi o‘quvchilarni mos yordam bilan olib borish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA ELEKTRON MANBALAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son. <https://www.lex.uz/mact/-5013007> (murojaat sanasi: 30.10.2026).
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 27-martdagi 157-son qarori. "Davlat ta'lim standartlari va davlat ta'lim talablarini ishlab chiqish hamda joriy etish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". <https://lex.uz/uz/acts/-6854214> (murojaat sanasi: 30.10.2026).
3. TIMSS & PIRLS International Study Center. PIRLS 2026 Assessment Frameworks. Boston College, 2024. <https://pirls.bc.edu/pirls2026/frameworks/index.html> (murojaat sanasi: 30.10.2026).
4. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). PIRLS 2026: Study overview. <https://www.iea.nl/studies/iea/pirls/2026> (murojaat sanasi: 30.10.2026).
5. Education Endowment Foundation. Reading Comprehension Strategies. Teaching and Learning Toolkit (yangilangan: 2025-yil oktabr). <https://educationendowmentfoundation.org.uk/education-evidence/teaching-learning-toolkit/reading-comprehension-strategies> (murojaat sanasi: 30.10.2026).
6. What Works Clearinghouse. Improving Reading Comprehension in Kindergarten Through 3rd Grade. Institute of Education Sciences, 2010. <https://ies.ed.gov/ncee/wwc/practiceguide/14> (murojaat sanasi: 30.10.2026).
7. What Works Clearinghouse. Foundational Skills to Support Reading for Understanding in Kindergarten Through 3rd Grade. Institute of Education Sciences, 2016; revised 2019. <https://ies.ed.gov/ncee/wwc/practiceguide/21> (murojaat sanasi: 30.10.2026).